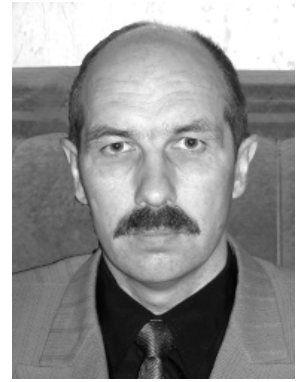

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ В СИТУАЦІЇ ПОСТКЛАСИКИ

І. ЧЕСТНОВ

*доктор юридичних наук,
професор кафедри
державно-правових дисциплін
(Санкт-Петербурзький
юридичний інститут (філія)
Академії Генеральної прокуратури
Російської Федерації),
заслужений юрист Російської Федерації*

М. ІВІНА

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
(Російський державний педагогічний
університет ім. О. І. Герцена)*

Стан методології історико-правової науки визначається змінами, що відбуваються у сучасному (постсучасному) соціогуманітарному знанні. Очевидно, що історія права, зберігаючи свою відносну самостійність серед інших наук, не може не відчувати на собі вплив тих трансформацій, які відбуваються у філософії, юриспруденції та історії. Загальний вектор цих змін може бути позначений як перехід науки від класичної до посткласичної епістемології (або, за термінологією В. Стьопіна, постнекласичної) [1–4].

Це і спонукало істориків (і, меншою мірою, істориків права) до вироблення нових методологічних підходів до опису минулого. З деякими застереженнями, вони на сьогодні утворюють методологію «посткласичної історичної науки», яка не може не визначати методологію історико-правової науки. Ці методологічні підходи, в свою чергу, були підготовлені лінгвістичними, прагматичними й антропологічними «поворотами», що визначили стан гуманітарного знання другої половини ХХ ст. Тому змістом сучасної посткласичної історико-правової науки є культурологічна її складова, що припускає акцент не на великих подіях і законодавстві (яке, як відомо на прикладі законів Хаммурапі, не завжди спів-

© І. Честнов, М. Івіна, 2012

падало з реальним правопорядком епохи), а на людині, яка соціалізована у цій культурі, яка конструює правові інститути й реалізує їх у своїх практиках і правосвідомості. На вивчення людини і її ментальності, що створює і відтворює правову реальність, спрямовані такі методології або науково-дослідні програми, як історія ментальностей, мікроісторія, історичний дискурс-аналіз, *case-study*, лінгвістична історія та історія понять, герменевтична історія, історична антропологія, діалогіка, а також такий міждисциплінарний напрям, як *memory studies*, що досліджує соціальну пам'ять минулого [5–6]. Ці методологічні напрями, що дотичні між собою, активно розробляються і застосовуються до вивчення минулого як у зарубіжній історичній науці, так і у вітчизняній. У той же час вони досить бідно представлені в російській історико-правовій науці [7–11]. Проте вважаємо, що саме ці напрями стануть визначальними у ХХІ ст.

Важливу роль у формуванні сучасної (постсучасної) методології історико-правової науки відіграв постструктуралізм. Намагаючись звільнитися від тотальної влади абсолютного логосу — центру — прихильники цього напрямку (з якого, багато в чому, виріс постмодернізм) займаються переважно деконструкцією, викриттям віри в існування трансцендентного начала — упорядковуючого й управляючого центру. Однак постструктуралізм (можливо, імпліцитно) містить і деякі «позитивні» моменти. До таких слід віднести запропоновану ним діалогічну природу тексту. Діалогічність тексту, на думку постструктуралістів, полягає у взаємозумовленості автора, одержувача тексту (або персонажа), читача і письма, утвореного культурним контекстом. Тим самим текст розглядається як переплетення безлічі різномірних кодів, дискурсів. Він набуває діахронічної глибини, яка недоступна структуралістському аналізу, виступає пам'яттю кодів культури і є принципово відкритим, безмежним і постійно оновлюваним простором, оскільки припускає додавання нових елементів і переструктурування старих. Все це передбачає варіативність і множинність прочитань (інтерпретацій) тексту.

Викладене вище має безпосереднє відношення до аналізу права й історії права, включаючи історію вчень про право, що розуміються як текст. Метод деконструкції передбачає співвіднесення наміру автора правового тексту (його індивідуальний «голос») з кодом (кодами) культури, який виступає синхронним та діахронним контекстом та багато в чому обумовлює намір автора і «голос» читача, тобто спосіб його прочитання. Особливу важливість у сучасних умовах представляє виявлення запозичень чужої, переважно західної, правової культури (інститутів, норм тощо) і її переломлення (аккультурацію) у правовій культурі реципієнта. Таким чином актуалізується антропологічна науково-дослідницька програма.

Отже, постструктуралізм актуалізував потребу в пошуку нових або перегляді тих, що вже склалися, методологічних напрямів. Серед них найбільш перспективними є історія ментальностей, мікроісторія, герменевтика, лінгвістична історія, дискурс-аналіз, історична антропологія і діалогічна методологія. Всі вони, тією чи тією мірою, орієнтовані на «повернення» людини в історико-юридичну науку й уособлюють так званий антропологічний «поворот» в історіографії.

Історія ментальностей розробляється насамперед «Новою історичною наукою», що склалася у Франції. Безперечною заслугою школи «Анналів» є

спроба розглянути історію в тотальному уявленні, тобто охопити максимально можливу кількість аспектів (сфер) минулого. Заперечуючи вульгарно-економічний детермінізм, продовжувачі справи М. Блока і Л. Февра головну увагу приділяють вивченню ментальностей, стверджуючи, тим самим, культурологічний детермінізм. Дійсно, багато стереотипів, зразків поведінки людини, наприклад, європейського середньовіччя, неможливо вивести з економіки. Набагато перспективніше вивчення символічних форм, обрядів, вірувань, дозволяють проникнути в духовний світ тієї епохи і виявити пануючу мотивацію тих чи тих дій (наприклад, переховування скарбів, очікування дива від королів або вивчення глосаторами римського права, яке не діяло в XII ст.). Саме такий підхід найбільш адекватний відтворенню «живого права». У цьому річищі, наприклад, працює один із найвідоміших західних істориків права Г. Дж. Берман. Так, на його думку, західна традиція права сформувалася аж ніяк не в Античності, як продовжують вважати більшість сучасних істориків, а в епоху пізнього Середньовіччя — у XI–XII ст. При цьому головну роль тут відіграли християнські цінності (догмати, наприклад, Страшного суду і чистилища, покаєння тощо), які в цей час стають юридичними метафорами, а дещо пізніше — основоположними принципами західної правової системи [12–13].

Безсумнівні заслуги школи «Анналів» можна перераховувати довго. Однак у цього напрямку виявилися досить серйозні проблеми, які змушують багатьох сучасних дослідників (та й самих прихильників цієї течії) констатувати кризу в їх середовищі [14–15].

Серед них можна виокремити такі. По-перше, це відсутність задовільної характеристики ментальності. Остання надзвичайно складно вимірюється та ідентифікується. Загалом сучасні історики представляють її як аморфний, еклектичний набір ідей епохи. При цьому питання репрезентативності тих чи тих авторів (і текстів) залишається відкритим. Згадаймо думку Д. Ла Капри, який вважав, що значущий текст ніколи не є простим віддзеркаленням пануючого дискурсу, а завжди кидає йому виклик [16, с. 49]. Звідси ж виникає проблема цілісності ментальності. П. Берк справедливо запитує, чи доречно говорити, наприклад, про «менталітет середньовічного француза»? Якщо навіть зменшити масштаб узагальнення і вести мову не про націю, а про клас або групу, проблема, разом з тим, відтворюється і на цьому рівні. Вихід П. Берк вбачає у пропозиції Ж. Ле Гоффа обмежитися «загальними місцями» ментальності, а не всім духовним світом епохи [17, с. 57–58]. Справді, як сучасна культура, так і ментальність, наприклад, середньовічної Західної Європи, не представляє єдиного цілого. Завжди існує відмінність між елітарною культурою і масовою, між ментальностями, охоплюючими, зокрема, правові уявлення певних регіонів, етносів, соціальних груп і навіть малих груп. Але обмежуватися «загальними місцями» — це тікати від проблеми.

По-друге, історія ментальностей не дає відповідь на питання про механізми культурних змін. Можливо, тут позначається спрямованість на тотальність дослідження, внаслідок чого все більше і більше заглиблення у досліджуваній предмет не дає можливості подивитися на нього «з боку» динаміки. Можливо, причина полягає в тому впливі, який зробив і продовжує робити на цю школу один із її лідерів — Ф. Бродель, який намагався розгледіти за окремими індиві-

дами структури повсякденності, які детермінують їх поведінку. У будь-якому випадку, навіть при вивченні революційних періодів (наприклад, Ф. Фюре), акцент робиться на статичний стан, а не на динаміку процесу.

По-третє, представники школи «Анналів» не ставлять перед собою завдання спробувати вирішити антиномію індивід–колектив (одиничне–загальне). Дотримуючись, мабуть, слідом за Ф. Броделем, структуралістської орієнтації, вони досить детально досліджують те, як колективні уявлення формують особистість у процесі її соціалізації. Але ось зворотний вплив, який неможливо заперечувати, залишається поза їхнім вивченням. А без цього не можна відповісти на принципово важливе для історичної науки запитання: а як ці колективні уявлення, які постулюються «анналістами», формуються? Як (можливо, чому) стає панівною в епоху Середньовіччя доктрина «двох тіл короля» або в Новий час теорія розподілу влади?

Історія ментальностей акцентує увагу на вивченні контексту автора відповідного політико-правового вчення минулого, що проявляється у панівній картині світу (епістемі) епохи, світогляді, а на більш пізніх етапах — ідеології, а також основних ментальних установках соціуму. Історія ментальностей припускає проникнення у психічний світ оточення автора. При цьому очевидно, що ментальності епохи повинні бути диференційовані відповідно до структури певного типу соціуму. У сучасній історичній науці вивчення ментальностей найбільш детально відбувається у межах вивчення колективної пам'яті [18–20].

Вивчення ментальностей епохи доповнюється виявленням інтенції автора тексту. У цьому випадку здійснюється «перемикання гештальта» з макрооб'єкта на мікрооб'єкт і використовується програма мікроісторичного дослідження. В основі цього дослідження лежить мікроаналітичний підхід, що сформувався у сучасних соціальних науках (передусім у соціології, соціальній психології, економічній теорії та культурній антропології) і охоплює як вибір об'єкта дослідження, так і відповідні йому методи (теоретичний та емпіричний інструментарій). «Іншими словами, мікроісторія — це дослідження минулого соціальної реальності, що використовує у цей час методи мікроаналізу, розроблені в соціальних науках, і модифікує їх з урахуванням історичної специфіки» [21, с. 651]. Найбільш важливою проблемою у зв'язку з цим є співвіднесення макро- і мікроісторичних аналізів. Як справедливо зазначає Л. Репіна, з одного боку, локальне має бути вписане в макроструктури, однак, з другого боку, необхідно показати, як відбуваються зміни в локальних структурах [22, с. 65–67]. Сам по собі мікроаналіз без макропонять неможливий за визначенням. Справа в тому, що номінація мікрооб'єктів завжди припускає використання «генералізуючого» його позначення через поняття. Як правильно пише Ж. Ревель, «мікроісторичний підхід має на меті збагатити соціальний аналіз, запропонувати більше різноманіття його варіантів, більш складних і більш рухливих. Але цей методологічний індивідуалізм має свої межі, оскільки в підсумку завдання полягає в тому, щоб з'ясувати правила побудови і функціонування соціального цілого» [23, с. 115]. Однак таке взаємодоповнення макро- і мікропідходів у самій мікроісторії неможливе, для цього потрібна інша методологія — діалогічна.

Зазначене вище змушує визнати, що «Нова історична наука» потребує оновлення, аби відповідати епосі та адекватно реагувати на виклики постмодернізму.

Виявленням змісту і значення дій індивідів, а не кількісної об'єктивації соціального, займається *герменевтика*, яка доповнює лінію феноменології. Герменевтика — це правила інтерпретації тексту (а все в світі, зокрема і право, може бути представлено як текст). При цьому широко використовуються методи лінгвістики, подвійної або потрійної рефлексії (коли інтерпретується не лише текст, а й його автор, а також конкретно-історична ситуація), занурення в контекст та ін.

Історична герменевтика в особі Р. Коллінгвуда (слідом за В. Дільтеєм) стверджує, що власне історія — це не природний процес послідовності подій, а послідовність дій людини, що сприймаються свідомістю. Тому історія завжди є історією думки. Пізнання минулого припускає проникнення у свідомість людей, які діяли в минулому, — суб'єктів права, за допомогою відтворення їх досвіду і думок у свідомості історика.

Саме цей підхід, як видається, найбільш близький до ідеї діалогічної рефлексії при викладі історії права та історії політичних і правових учень [24]. Але й він не позбавлений невирішених проблем. Одна з них полягає в адекватності відтворення ментальних процесів минулого у свідомості історика, що живе в іншу епоху. Крім того, існує ще одна (як мінімум) проблема, яка ними поки що не може бути вирішена. Вона полягає у труднощах верифікації ідей філософської герменевтики (Г. Гадамера) до практичного юридичного досвіду¹, з одного боку, і у відсутності надійних критеріїв успішної комунікації (інтерації) — критеріїв права — у представників інструментальної герменевтики (Е. Бетті), з другого боку. У той же час «перехід зовнішньої історії у внутрішню» (програма Р. Коллінгвуда) заснована на інтуїтивній уяві [26, с. 203], яка завжди суб'єктивна і малоприсадатна для наукової експлікації.

Лінгвістична історіографія активно розробляє використання методів лінгвістичного (структуралістського й постструктуралістського) аналізу стосовно історичних об'єктів. Лінгвістичний поворот в історіографії став найважливішою подією в історичній науці кінця ХХ ст. На сьогодні вона акцентує увагу на мовній формі — формі дискурсу, в якій викладається, фіксується та інтерпретується історичний текст. Лінгвістичний аналіз правових текстів минулого багато може повідомити як про їхніх авторів, так і про епоху в якій вони жили і творили. Зокрема, лінгвістичний підхід (включаючи семантику, психолінгвістику і прагматику вивчення тексту) здатний показати відмінності в сприйнятті правових текстів як в різні епохи, так і в різних культурах-цивілізаціях, і стати важливим інструментом діалогічної рефлексії. А. Гуревич зазначає: «Форма дискурсу, в яку відливають викладення історичного матеріалу, найтісніше пов'язана з принципами його осмислення. Ця форма аж ніяк не «невинна»; вона часом, поза волею свідомості дослідника, багато в чому визначає сам зміст створюваного ним тексту» [27, с. 247].

¹ Приклад успішної спроби застосування герменевтичної методології до реконструкції символізму смертної кари за батьковбивство, див.: [25, с. 14–28].

Варто зауважити, що в сучасній історичній науці говорять як мінімум про три лінгвістичні «повороти» [19]. По-перше, виокремлюють «малий» лінгвістичний «поворот», який акцентував увагу на мові об'єкта історичного дослідження, на так званій «історії знизу», «історії повсякденності», історії «простих людей». Багато в чому історія ментальностей (школа «Анналів») і мікроісторія використовують цей прийом. По-друге, можна говорити про риторичний лінгвістичний «поворот», представлений «метаісторією» Х. Уайта, коли основна увага зосереджується на стилістиці досліджуваних текстів, структурі історичного наративу, особливостях сюжету тощо. По-третє, виокремлюють наративний лінгвістичний «поворот» за якого аналізується насамперед спосіб побудови сюжету в історичному наративі¹.

Визнаючи важливість цього напрямку, тим не менш, слід зауважити, що юрист, який вивчає історію права і правові вчення минулого, повинен брати до уваги особливості юридичних значень тих чи тих понять, категоріальний апарат, юридичну термінологію відповідної епохи, яка деколи (в основному з ХІХ ст.) значно відрізняється від загальноживаної. У зв'язку з цим досить корисною є розробка такого напрямку в історико-юридичній науці, як історія понять на основі відповідного напрямку в межах сучасної історіографії². Саме історія основних юридичних понять здатна описати контекст, в якому творить конкретний мислитель або реформатор, і який багато в чому обумовлює його предметне поле, наукові методи, задає критерій осмислення й оцінки результату наукової творчості з позицій відповідної епохи.

Ця методологія активно розроблялася Х. Уайтом — батьком-засновником лінгвістичної історіографії тропів та інших лінгвістичних конструкцій, а також в історичному аналізі понять Р. Козеллеком і його школою. Іншим напрямом у лінгвістичній історіографії можна вважати історичну наратологію, засновану на аналітичній філософії (філософії мови) [31, с. 41–111]. Значний інтерес також становлять праці У. Еко, які органічно поєднують лінгвістичну та історичну проблематику. Проте текстуальному та понятійному аналізу історії притаманні ті ж недоліки, що й структуралістській методології. Головний із них полягає, зокрема, в претензії на можливість однозначного визначення понять в історичному дослідженні. Однак, як справедливо вказує М. Копосов, «ми маємо тенденцію розглядати деякі конотації, пов'язані з ім'ям за допомогою досвіду речей, як якщо б вони були пов'язані з ним за допомогою мовних зв'язків. Саме думка про те, що частина конотацій тісніше інших і особливим чином пов'язана з ім'ям, створює ілюзію визначення слова» [32, с. 106]. Тому на сьогодні в цьому напрямі сформувався перехід від дослідження тексту як статичного утворення до динаміки тексту, до дискурсу (або від мови до мовлення і досвіду).

Дискурсивна історіографія (за класифікацією І. Савельєвої та А. Полетаєва — «прагматична історіографія») відповідно до становлення постструктуралізму покликана виявляти відносини влади і підпорядкування, що ховаються за пануючим історичним дискурсом і приховувані ним, а, тим самим, легітимі-

---

¹ Цей підхід детально розглядає Ф. Анкерсміт [29].

² Найфундаментальнішою працею у межах історії понять є: [30].

зуючу функцію історичного дискурсу. Ця гегемоністська (що йде від А. Грамші) традиція¹ досить чітко демонструє механізм інституціоналізації суспільних відносин через механізм седиментації. Таким чином, дискурс-аналіз дозволяє розкрити механізм реіфікації та есенціалізації соціальних явищ.

Дискурс-аналіз акцентує увагу на динаміці, діяльнісному боці соціальних (включаючи й історико-правові) явищ і процесів. Тим самим відбувається рух від мови до мовлення: сенс соціального явища, перефразовуючи Л. Вітгенштейна, — в тому, як люди поводяться (у тому числі, сприймають, кажуть, комунікують) у певній ситуації.

Стосовно історії права та ідей щодо права, дискурс-аналіз реалізується у досить вражаючій і продуктивній програмі Кембриджської школи контекстуалізму, представленої, насамперед, Дж. Поккоком і К. Скіннером [34–35]. На думку Дж. Поккока, зміст тексту впливає з парадигми або мови, до яких він належить. Іншими словами, він залежить від способу мислення, письма і мови, які існують у співтоваристві, до якого належить досліджуваний автор. Автор не може виходити за межі соціально заданих структур, і тому те, що він може (міг) би сказати, залежить від теоретичних структур, до яких йому надає доступ його спільнота. Мови функціонують «парадигматично, наказуючи, що він — автор — міг би сказати і як би він міг це сказати»; вони «обумовлюють інтенції, які може мати автор, надаючи йому можливі засоби для їх втілення» [36, с. 5]. К. Скіннер стверджує, що сенси текстів виходять від авторів, які виражають свої наміри відповідно до усталених умовностей у підходах до питань, про які в них ідеться. Для того, щоб зрозуміти вислів, ми повинні вхопити і явний, і прихований сенс; явний сенс вкладається в нього розумом і ставленням автора, а прихований виходить від усталених умовностей, які визначають те, як автор створював текст. Тому методологія вивчення історії ідей повинна бути взмозі, перш за все, розмежовувати цілу низку повідомлень, які могли б бути передані відповідно до умовностей у вигляді певних висловлювань, а потім простежити зв'язки між цими висловлюваннями і цим більш широким лінгвістичним контекстом, що стало б способом розкриття справжніх намірів цього автора [37, с. 63–64]. Незважаючи на деякі відмінності у підходах лідерів Кембриджської школи історії ідей, не можна не помітити, що і той і той дещо применшують значення особистісних характеристик (ідіосинкразій — за термінологією Р. Рорті) досліджуваних авторів — творців ідей.

Квінтесенцією методології сучасної юриспруденції та історії права, на нашу думку, може стати *антропологічна науково-дослідна програма*. Загалом її суть зводиться до «людського виміру» політико-правових явищ. Антрополого-правова і, відповідно, історико-правова методологія на сьогодні не є однорідною науково-дослідницькою програмою. Залежно від методології, що використовується, антропология права (як і культурна антропология взагалі) може бути класифікована на структуралістську та рефлексивну, характерну для стану цієї дисципліни в ситуації постмодерну. Якщо перша орієнтована на виявлення смислової структури репрезентованої культури (в тому числі політико-право-

¹ Поняття гегемонії — ключове в постструктуралістській концепції Е. Лаклау і Ш. Муффа, відповідно до якої політичне конструює соціальне [33].

вих феноменів), то друга передбачає діалогічний аналіз відносини Я (дослідник) — Інакший (досліджуваний) для розуміння не лише останнього, а й самого себе. Інакше кажучи, зрозуміти специфіку іншої правової системи, зокрема й історично інших вчень про право і державу, важливо насамперед для того, щоб краще з'ясувати специфіку своєї власної правової системи, сучасних політичних і правових учень¹.

Як бачимо, антрополого-правовий підхід є іманентно *діалогічним*. Суть діалогу, у цьому випадку, — це вивчення взаємодії, взаємозумовленості та взаємопереходу протилежних сторін явища (наприклад, належного і суцього, одиничного, групового і суспільного, матеріального й ідеального, статичного та динамічного, трансцендентного та іманентного стосовно права), а також аналогічних діалогічних відносин досліджуваного явища та однопорядкових йому явищ (права та економіки, політики тощо) й у взаємозалежності з метасистемою щодо цього явища (із суспільством).

В історичній науці діалогічна методологія найбільш послідовно сформульована і застосовується для аналізу «людини минулого» Л. Баткіним [39]. Діалог, на його думку, означає напруженість як «інакшості», так і «позазнаходженості». Історик, гостро сприймаючи і фіксуючи чужий сенс, не перестає при цьому бути людиною своєї культури. Він не в змозі забути власні поняття й оцінки. Більше того, він гостріше, осмисленіше усвідомлює у зустрічі з чужою культурою її історичність, і навпаки: він здатний зрозуміти інакшість Іншого саме тому, що відносно нього сам виступає як Інший» [39, с. 25–26]. В іншій праці він пише: «Повинні чітко різнитися (але це можливо лише в послідовно проведеному, найтіснішому діалогізуванні, в постійному смисловому співставленні та взаємопроникненні), по-перше, минулий сенс для себе; по-друге, мій сенс, сучасний; але, по-третє, найважче завдання: дати обидва сенси разом, один через одного, хоча й без їх злиття» [40, с. 53].

Діалог — це завжди співвіднесення індивідуальної інтенції, самості з інтенцією, самостою Іншого. Це передбачає прийняття та визнання точки зору Іншого й неуніверсальності власної позиції. У той же час Іншого слід розглядати, як мінімум, у двох аспектах: як особистісну індивідуальність, по-перше, і як носія безособистісних якостей, включаючи самі по собі «безособистісні якості» як абстрактну їх ідею². По-друге, при цьому в більшості випадків (хоча і не завжди) неповторна індивідуальна й абстрактна ідея перетинаються, коли ідея персоніфікується. Більше того, суть індивідуальної соціалізації і є співвіднесення само-

---

¹ Будучи інтерпретаціями другого, третього та наступних порядків, антропологічні тексти являють собою фікції не в плані того, що є повним вимислом, а в сенсі їх «зробленості», таким же витвором автора, як і історія мадам Боварі, тобто дають важливе, значуще уявлення про самого автора тексту не меншою мірою, ніж про досліджуваний об'єкт [38, с. 15–16].

² Серйозною проблемою є експлікація колективних ідей: чи існують вони «самі по собі», поза і без конкретних їх носіїв? Очевидно, що без знакового носія жодна ідея не може існувати. Більше того, в соціальному світі колективна ідея (норма, цінність, образ тощо) існує тільки тоді, коли відтворюється діями і ментальними образами конкретних людей. У зв'язку з цим можна навести висловлювання А. Мегілла, який стверджує, що немає пам'яті поза індивідами, а колективна пам'ять (у тому числі й історична) — це спільні для певної соціальної групи спогади [4, с. 113].

сті з абстрактними ідеями, що панують у суспільстві. Відокремити один аспект (самість) від іншого (абстрактна ідея, структура) можна лише аналітично.

Діалогічна методологія — це *програма подвійної критики (рефлексії)*. По-перше, критика історичного джерела (тексту). Тут необхідно з'ясувати, наскільки можливо, намір автора, з одного боку, та оцінку цього тексту сучасниками (жителями тієї епохи), з другого. Іншими словами, розглянути діалог автора й контексту епохи (наприклад, показати, чому сучасники Монтеск'є «побачили» лише кілька сторінок його об'ємного трактату «Про дух законів», на яких викладалася практика англійського поділу влади, хоча сам він не надавав їм такого великого значення). По-друге, самокритика (або метарефлексії), тобто критика самого автора — сучасного історика, його особистісних, біографічних особливостей, ідеологічних і наукових пристрастей і панівних на сьогодні в цій культурі понять, що використовуються для опису минулого. Тобто розглянути діалог автора і соціально-культурного контексту епохи вже сьогодення. По-третє, співвіднесення особливостей першого діалогу і другого, тобто особливостей тексту, досліджуваного в історичній ретроспективі, і сучасності.

Таким чином, можна стверджувати, що історія, яка дана нам виключно як знання про минуле, являє собою діалог. Такий діалог, як справедливо стверджує А. Гуревич, — це запитування минулого від імені сучасності [41, с. 83]. Більше того, цей діалог інтенціонально спрямований в майбутнє. Минуле перманентно переосмислюється з точки зору мінливого сьогодення. Б. Успенський зазначає: «У свою чергу історичний досвід — те чи те осмислення минулого — природним чином робить вплив на майбутній хід історії: справді, виходячи саме з подібних уявлень, з подібного досвіду, соціум як колективна особистість будує програму майбутнього, планує своє подальше поведіння» [42, с. 19]. Цю ж думку гранично загострює Х. Келлнер стосовно вивчення «травмуючого минулого» — історії Голокосту: функція роздумів про минуле — творення і підтримання світу теперішнього [43].

Звичайно, представлена програма досить абстрактна і сама по собі мало-змістовна. Проте її можна наповнити конкретним емпіричним матеріалом, для чого потрібні відповідні спеціальні дослідження. Саме ця програма, на нашу думку, містить найбільш адекватну відповідь на виклик постмодернізму, ті питання, не помічати які неможливо.

Діалогічність історії права припускає, зокрема, й взаємозумовленість ментальної та реальної (фактичної, матеріальної) сторін, аспектів. Очевидно, що минулого на сьогодні як якоїсь фактичності не існує. Але є уявлення про минуле, які не менш реальні, ніж фізичні об'єкти, оскільки породжують (обумовлюють) поведінку людей. У зв'язку з цим є надзвичайно важливим вивчати правові інститути минулого разом з уявленнями про них людей відповідної епохи.

Найбільш істотною проблемою, що стоїть перед антрополого-діалогічною методологією, є з'ясування такої *взаємозумовленості людини — суб'єкта права — і соціальних — правових — інститутів, при якій людина зберігає свою ідентичність і при цьому зберігається цілісність інституту*. Іншими словами, це проблема взаємообумовленості (діалогу) *макро- і мікроісторії* як головної апорії філософії історії та філософії історії права.

Представники мікроісторії вважають, що основну увагу необхідно приділяти локальним об'єктам, оскільки мікроскопічний розгляд дає змогу побачити такі аспекти та характеристики об'єкта, які раніше не помічалися. За твердженням Дж. Леві, одного з лідерів цієї школи, мікроаналіз є дослідженням окремих прикладів, але він здійснюється не заради ініціювання нескінченного процесу узагальнення, а переважно задля спрощення процедури аналізу: селекція дозволяє на прикладах проілюструвати загальні концепції в певній точці реального життя [44].

Дж. Леві вторить інший лідер цієї школи — К. Гінзбург у своїй найвідомішій книзі «Сир і черви. Образ світу у мірошника XVI століття» (1976 р.). Він пише, що надзвичайно актуально вивчати індивіда саме «з низів». При цьому, звичайно, можна скотитися до рівня потішного історичного анекдоту. Однак подібна небезпека не є нездоланною. Деякі біографічні дослідження показали, що в звичайній, непоказній людині (і саме тому репрезентативній) можна як в мікрокосмосі знайти риси, характерні для цілого соціального прошарку в певний історичний період [45, с. IX].

За всієї привабливості цього підходу, орієнтованого на «просту, середньостатистичну людини», не можна не сказати про властиві їй слабкі сторони. Перш за все, це стосується «найсильнішої» її сторони — акценту на унікальне, неповторне. Кого описує у своїй праці К. Гінзбург? Мельника Міноккіо, якого інквізиція звинуватила в ересі і тому докладно і з пристрасстю катувала (протоколи чого і склали емпіричну базу книги). Чи можна цього мірошника вважати представником італійського народу, виразником відповідної ментальності? Сумнівно, оскільки мельник — постать швидше маргінальна, ніж типова для тієї пори. При цьому сенс його опису — якраз не в пошуку узагальнення, а в прояві цього унікального феномену. Тут виникає ціла низка невирішених проблем. По-перше, де гарантія того, що цей унікальний феномен, що описує мікроісторія, проливає «нове світло» на картину епохи? Якщо це не так, то в чому сенс опису маргінального феномена? Задля «мистецтва»? По-друге, наука, за великим рахунком, не може займатися одиничним, в іншому випадку це буде не наука, а збірка анекдотів. Наукове дослідження унікального неможливе хоча б тому, що унікальне не піддається найпростішій науковій процедурі — порівнянню. По-третє, методологічний акцент на одиничне (на протигагу структуралізму школи «Анналів») не дозволяє представити соціальне через індивідуальне. Дійсно, навіть порівнюючи одиничне, вимірюючи і описуючи його, неможливо перейти до опису і пояснення емерджентних властивостей цілого. Останні припускають абстрагування від одиничного. Але як відбувається цей перехід, як «конструюється» соціальне — мікроаналіз сказати не може.

Цю ж проблему порушує О. Тогоєва у цікавій, але не позбавленій окремих юридичних неточностей¹, монографії «Істинна правда: мови середньовічного правосуддя». Вона ставить справедливе запитання: «Чи варто робити предметом аналізу один чаклунський процес? Чи можна вивчати його як щось само-

---

¹ Йдеться про кваліфікацію суб'єкта кримінально-процесуального правовідносини об'єктом, людини, постав перед судом — як «обвинуваченого» (а не підсудного), до всього іншого, і «злочинцем» (хоча вирок ще не винесений) та ін. [46, с. 27, 31, 40, 53, 112].

стійне, а не як ще одну ілюстрацію загальної картини, не як частину цілого? Іншими словами, чи можна вивчати одиначне, якщо йдеться про настільки великі проблеми, як історія знахарства в середні віки і ранній Новий час, якщо існує навіть визначення знахарства, з якого так часто починаються сучасні дослідження?» [46, с. 122]. На жаль, автор оригінального твору, заснованого на методології мікроісторії, на це питання не відповідає. Справа в тому, що будь-яке мікроісторичне дослідження не може оперувати макроісторичними, а по суті, соціологічними категоріями.

Існують й інші проблеми мікроісторії [47]. Однак саме діалог макро- та мікроісторії права може стати найбільш перспективною методологічною програмою історико-правової науки XXI ст.

Таким чином, діалог мікро- і макроісторії припускає нові методи дослідження минулого. Вони повинні включати макроісторичні процеси з їх сприйняттям та інтерпретацією людиною — як учасником подій, так і «глядачем», як «героєм», так і обивателем. При цьому самі макропроцеси — це масові практики, що формуються і підтримуються елітою (референтною групою), уявні процеси, що формують «уявні співтовариства», соціокультурні ідентичності.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Степин В. С.* Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения // Постнеклассика: философия, наука, культура : кол. моногр. / отв. ред. Л. П. Кияшенко, В. С. Степин. — СПб., 2009.
2. *Тимошина Е. В.* Стили философско-правового мышления и типы правопонимания // Право Украины. — 2011. — № 11–12.
3. *Честнов И. Л.* Постклассическая теория права: контуры новой парадигмы // Право Украины. — 2011. — № 11–12.
4. *Мегилл А.* Историческая эпистемология. — М., 2007.
5. *Zerubavel E.* Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past. — Chicago, 2003.
6. *States of Memory. Continuities, Conflicts and Transformations in National Retrospection* / ed. by J. K. Jlick. — Durham, 2003.
7. *Момотов В. В.* Формирование русского средневекового права в IX–XIV вв. — М., 2003.
8. *Рогов В. А., Рогов В. В.* Древнерусская правовая терминология в отношении к теории права (очерки IX — сер. XVII вв). — М., 2006.
9. *Рогачевский А. Л.* Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVII вв. — СПб., 1996.
10. *Рогачевский А. Л.* Кульмская грамота — памятник права Пруссии XIII в. — СПб., 2002.
11. *Рогачевский А. Л.* Очерки по истории права Пруссии XIII–XVII вв.: (по материалам рукописных собраний Берлина и Санкт-Петербурга). — СПб., 2004.
12. *Берман Г. Дж.* Западная традиция права: эпоха формирования. — М., 1994.
13. *Берман Г. Дж.* Вера и закон: примирение права и религии. — М., 1999.
14. *Споры о главном: дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг школы «Анналов».* — М., 1993.
15. *Рохас К. А. А.* Критический подход к истории французских «Анналов». — М., 2006.
16. *LaCapra D.* Rethinking intellectual history and rereading texts // History and Theory. — 1980. — Vol. 19.

17. Берк П. Сила и слабости истории ментальностей // История ментальностей. Историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. — М., 1996.
18. Савельева И. М., Полетаев А. В. Социальные представления о прошлом, или Знают ли американцы историю. — М., 2008.
19. Хаттон П. История как искусство памяти. — СПб., 2003.
20. Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. — М., 2004.
21. Савельева И. М., Полетаев А. В. Знание о прошлом: теория и история : в 2 т. — СПб., 2006. — Т. 2. Образы прошлого.
22. Репина Л. П. Комбинационные возможности микро- и макроанализа: историографическая практика // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. — 2001. — Вып. 7.
23. Ревель Ж. Микроисторический анализ и конструирование социального // Одиссей: человек в истории. — 1996.
24. Луковская Д. И. Политические и правовые учений: историко-теоретический аспект. — Л., 1985.
25. Ивина М. К. Герменевтика как метод историко-правовой науки // Общегосударственная и региональная тематика в современных историко-правовых исследованиях : сб. науч. статей / сост. А. А. Дорская. — СПб., 2012.
26. Коллингвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография. — М., 1980.
27. Гуревич А. Я. Апории современной исторической науки // Одиссей: человек в истории. — 1997.
28. Clark E. History, Theory, Text: Historians and the Linguistic Turn. — London, 2004.
29. Анкерсмит Ф. Нарративная логика. — М., 2003.
30. *Geschichtliche Grundbegriffe*. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland / Hrsg. von O. Brunner, W. Conze, R. Kosellek. — Stuttgart, 1972–1993. — Bd. 1–8.
31. Анкерсмит Ф. Возвышенны исторический опыт. — М., 2007.
32. Копосов Н. Е. Как думаю т историки. — М., 2001.
33. Laclau E., Mouffe C. Hegemony and Socialist Strategy. — London, 1985.
34. Гийому Ж. Лингвистическая история концептуальных словоупотреблений, проверенная на опыте лингвистических событий // История понятий, история дискурса, история метафоры : сб. статей / под ред. Х. Э. Бедекера. — М., 2010.
35. Бивер М. Роль контекстов в понимании и объяснении // История понятий, история дискурса, история метафоры : сб. статей / под ред. Х. Э. Бедекера. — М., 2010.
36. Pocock J. G. A. Virtue and History. — Cambridge, 1985.
37. Skinner Q. Meaning and Understanding in the History of Ideas // Meaning and Context. Quentin Skinner and his Critics / ed. by J. Tully. — Cambridge, 1988.
38. Geertz K. The interpretation of cultures. — N.Y., 1973.
39. Баткин Л. М. Европейский человек наедине с собой. Очерки о культурно-исторических основаниях и пределах личного самосознания. — М., 2000.
40. Баткин Л. М. Пристрастия. Избранные эссе и статьи о культуре. — М., 1994.
41. Гуревич А. Я. Территория историка // Одиссей: человек в истории. — 1996.
42. Успенский Б. А. История и семиотика // Успенский Б. А. Избранные труды. — М., 1996. — Т. 1. Семиотика истории. Семиотика культуры. — 2-е изд.
43. Kellner H. «New Again» is Now // History and Theory. — 1994. — № 2.
44. Levi G. On Micro-history // New Perspectives on historical Writing / ed. by P. Bruke. — Oxford, 1991.
45. Ginzburg C. Le formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del' 500. — Torino, 1976.

46. *Тогоева О. И.* «Истинная правда»: языки средневекового правосудия. — М., 2006.
47. *Ивина М. К.* Метод микроистории в истории права // Общегосударственная и региональная тематика в современных историко-правовых исследованиях : сб. науч. статей / сост. А. А. Дорская. — СПб., 2012.

Честнов І. Л., Івіна М. К. Методологія історико-правової науки в ситуації посткласики

Анотація. У статті осмислюється посткласична методологія історико-правової науки. Розглядаються перспективи застосування методів історії ментальності, лінгвістичної історії, герменевтики, дискурс-аналізу, мікроісторії, антропології та діалогіки до вивчення історії права.

Ключові слова: посткласична методологія, історія ментальності, мікроісторія, діалогічна історія права.

Честнов И. Л., Ивина М. К. Методология историко-правовой науки в ситуации постклассики

Аннотация. В статье излагается постклассическая методология историко-правовой науки. Рассматриваются перспективы применения методов истории ментальности, лингвистической истории, герменевтики, дискурс-анализа, микро-истории, антропологии и диалогии к изучению истории права.

Ключевые слова: постклассическая методология, история ментальности, микроистория, диалогическая история права.

Chestnov I., Ivina M. Methodology of Historical and Legal Science in the Post-Classical Context

Summary. The article sets forth a post-classical methodology of historical and legal science. It deals in detail with a studying of legal history according to the methods of history of mentality, micro- and linguistic history, hermeneutics and anthropology.

Key words: post-classical methodology, history of mentality, micro-history.